

ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՈՐՊԵՍ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ԱՃԸ ԽԹԱՆՈՂ ԳՈՐԾՈՆ

*Մամվել Մանուկյան**

*Բանալի բառեր*¹ բնակչության բնական աճ, պտղաբերության գործակից, արժեքային համակարգ, սոցիալ-տնտեսական զարգացում, մաթեմատիկական մոդել:

Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակն արդեն ավելի քան 20 տարի վատթարանում է, ներկայում խիստ անբարենպաստ է և, հիմքեր կան ենթադրելու, որ այն շարունակելու է վատթարանալ: Դրա մասին են վկայում ինչպես ՀՀ Ազգային վիճակագրական վարչության տվյալները, այնպես էլ սոցիոլոգիական հետազոտությունները:

Ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների, 1992թ. Հայաստանի *մշտական բնակչությունը* հասել է իր առավելագույնին՝ 3.633 միլիոն մարդ, իսկ 2016թ. այն դարձել էր 2.998 միլիոն:

1990թ. Հայաստանում կանանց պտղաբերության գործակիցը հավասար էր 2.62-ի, իսկ սկսած 1993-ից՝ արդեն 22 տարի, այն ավելի ցածր է, քան 2.15-ը՝ այն շեմային արժեքը, որը երկարատև ժամանակահատվածում ապահովում է բնակչության պարզ վերարտադրությունը: 2015թ. այն դարձել է 1.64 [1]:

Սկսած 2010 թվականից՝ Հայաստանից մեկնածների թվաքանակը գերազանցում է մուտք գործողների թվաքանակը միջին հաշվով 42,000 մարդով, իսկ 2016թ. կազմել է 48,170 մարդ [1]: Ներկայում դեռևս հիմքեր չկան ենթադրելու, որ տեսանելի ապագայում այդ միտումները կդառնան բարենպաստ:

«21-րդ ԴԱԸ» ամսագիրը պարբերաբար անդրադարձ է կատարել Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակը պայմանավորող կարևորագույն բաղադրիչներից՝ *արտագաղթի* վիճակի միտումների և դրանք պայմանավորող գործոնների մաթեմատիկական գնահատմանը և սոցիոլոգիական մեկնաբանությանը [2, 3]:

*Սոց. գ. թ., «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի խորհրդատու:

Ներկայացվող հոդվածում դիտարկված է Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակը պայմանավորող երկրորդ կարևորագույն բաղադրիչի՝ բնակչության բնական աճի խնդիրը:

Փորձ է կատարվել հիմնավորելու, որ արդի Հայաստանում այն պայմանավորող հիմնարար գործոններն արժեքա-մշակութային են: Առանց զարգացնելու ավանդական արժեքային համակարգի գերակայությունն ազատական արժեքային համակարգի նկատմամբ՝ բնակչության սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավումն անբավարար կլինի ապահովելու Հայաստանում բնական աճի նույնիսկ պարզ վերարտադրությունը:

Հայաստանում բնական աճի խթանման պետական մոտեցումը. Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարությունը [4] և Հայաստանի ռազմական դոկտրինը ծնելիության ցածր մակարդակը սահմանել են որպես Հայաստանի ազգային անվտանգության ներքին սպառնալիք [5]: Այդ դրույթին համապատասխան, սկսած 2009-ից, Հայաստանում մշակվել և իրականացվել են ժողովրդագրական վիճակի բարելավման ռազմավարություններ: Ներկայում իրականացվում է դրա հերթական տարբերակը՝ «Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման 2016-2018թթ. ազգային ծրագիրը» [6]:

Այդ ծրագրում Հայաստանում բնակչության բնական աճի խթանման մոտեցումը հիմնված է այն հիմնադրույթին, որ ծնելիության անկման պատճառները հիմնականում սոցիալ-տնտեսական են: Ծրագրում, մասնավորապես, գրված է. «10. Բնակչության աճի հիմնական ցուցանիշների փոփոխությունները պայմանավորված են ժողովրդագրական գործընթացների վրա ազդող գործոններով, որոնց շարքում *հիմնական դերակատարում ունեն*՝ 1) ընտանիքի կայուն եկամուտը, կենսապայմանները և բարեկեցությունը, 2) ընտանիքի բնակարանային պայմանները, 3) ընտանիքի սոցիալական պաշտպանվածության աստիճանը, 4) միգրացիայի մակարդակը, 5) մայրության և երեխայի իրավունքների պաշտպանվածության մակարդակը, 6) բնակչության առողջության, մասնավորապես վերարտադրողական առողջության մակարդակը, 7) կրթական ծառայությունների մատչելիությունը, 8) չկառավարվող ներքին միգրացիան, ուրբանիզացման մակարդակը և այլն» [6]:

Իրոք, երբ մարդկանց հարցնում են, թե ինչու նրանք չեն ունենում այնքան երեխա, որքան ցանկանում են, ապա, որպես կանոն, նրանք նշում են այն պատճառները, որոնք թվարկված են Ազգային ծրագրում: Օրինակ, 2014թ. իրականացված «Կյանքի որակը Հայաստանում» հետազոտության արդյունքներով, 18-45 տարեկան ամուսնացած անձինք այդ հարցին պա-

տասխանել են՝ անբավարար է ֆինանսական վիճակը (56.5%), անբավարար են բնակարանային պայմանները (25.3%), առողջական վիճակը (13.3%), անորոշությունը ապագայի նկատմամբ (10.3%): Ընդ որում, 18-29 տարեկան ամուսնացածների մոտ կեսը՝ 48.1%-ը, պատասխանել է. «Ոչինչ չի խանգարում՝ դեռ կունենամ»: 30-45 տարեկան ամուսնացածների շրջանում այդ պատասխանը նշել է հարցվածների 16.8%-ը (Աղյուսակ 1).

Աղյուսակ 1

*Իր ցանկացած քանակով երեխաներ չունենալու պատճառները
18-45 տարեկան ամուսնացած անձանց շրջանում*

Ցանկալի քանակով երեխաներ չունենալու պատճառները	18-29	30-45	Ար.	Իգ.	Ընդ.
Ֆինանսական միջոցների պակասը	44.0%	64.6%	60.2%	53.3%	56.5%
Բնակարանային անբավարար պայմանները	20.8%	28.2%	26.5%	24.3%	25.3%
Ամուսնու/կնոջ առողջական խնդիրներ	9.7%	15.6%	7.6%	18.0%	13.3%
Անորոշությունն ապագայի նկատմամբ	9.3%	11.4%	10.8%	10.3%	10.6%
Արդեն մեծ տարիքում եմ	0.5%	3.3%	0.8%	3.3%	2.2%
Ամուսնու/կնոջ մահ, ամուսնալուծություն, արտագնա աշխատանք	0.9%	0.6%	0.4%	1.0%	0.7%
Ծանրաբեռնված աշխատանքը	-	0.9%	0.4%	0.7%	0.5%
1988-1994թթ. իրադարձություններ*	-	0.9%	0.4%	0.7%	0.5%
Ոչինչ չի խանգարում՝ դեռ կունենամ	48.1%	16.8%	32.9%	26.0%	29.1%
* - այդ թվում՝ հասարակարգի փոփոխություն, ԽՍՀՄ փլուզում, Սպիտակի երկրաշարժ, Ղարաբաղյան պատերազմ					

Թվում է, թե ամեն ինչ պարզ է, եթե բարելավվեն Հայաստանի բնակչության սոցիալ-տնտեսական պայմանները, ապա դա կխթանի բնակչության բնական աճը:

Սակայն արդյո՞ք այդ մոտեցումն ադեկվատ է:

Երեխաների պահանջումները և պտղաբերության գործակիցը. Ենթադրենք՝ հարատևորեն բարելավվում են բնակչության սոցիալ-տնտեսական պայմանները: Ինչքան կաճի երեխաների քանակն *ընտանիքներում*:

Պարզ է՝ կհասնի այն չափին, որքան երեխա են ցանկանում ունենալ մարդիկ: Այսինքն՝ բնակչության բնական աճը վերնից սահմանափակված է *մարդկանց երեխա ունենալու պահանջումներով, որը մշակութային-արժեքային դիրքորոշում է*, ինչը ժողովրդագրության տեսությանը վաղուց հայտնի *դասագրքային ճշմարտություն է* [7]: Մարդիկ, *բոլոր անհրաժեշտ պայմանների առկայության դեպքում* (ֆինանսական, բնակարանային և այլ նյութական պայմաններ, սոցիալապես բավարար ընկալվող աշխատավարձով աշխատանքի երաշխավորված առկայություն, իր չափով և բնույթով սոցիալապես ընդունելի և բավարար համարվող սոցիալական ապահովություն, մատչելի և որակյալ առողջապահություն և այլն), հակված են ունենալու այնքան երեխա, որքան ցանկանում են:

Հետևաբար, *երբ հասարակությունում նվազում է երեխա ունենալու պահանջումները կամ երեխաների ցանկալի քանակը, ապա մնացած բոլոր գործոնները կարող են երեխաների քանակն ընտանիքում բարձրացնել մինչև այդ ցանկալի քանակը*: Եվ եթե ցանկալի քանակը փոքր է բնակչության բնական վերարտադրության համար անհրաժեշտ շեմային արժեքից, ապա *սոցիալ-տնտեսական գործոնների վրա հիմնված ոչ մի ռազմավարություն ունակ չի լինի հասնել ցանկալի արդյունքի*:

Դրա մասին է վկայում ժողովրդագրական վիճակը տնտեսապես զարգացած երկրներում, որտեղ բարեկեցության, կրթության, առողջապահության և սոցիալական ապահովության բարձր մակարդակի պայմաններում *տեղաբնիկ բնակչության* բնական աճը ոչ թե բարձրանում է, այլ նվազում: Մյուս կողմից, նույն այդ երկրներում՝ Ասիայից և Աֆրիկայից ներգաղթած բնակչության *առաջին սերնդում*, բարեկեցության, առողջապահության և սոցիալական ապահովության բարձր մակարդակի պայմաններում ծնելիությունն աճում է: Սակայն այդ ներգաղթյալների երկրորդ և երրորդ սերունդներում ծնելիությունը նվազում է: Ընդ որում, *նվազումն ուղիղ համեմատական է ներգաղթյալների ասիմիլյացիայի մակարդակին*. որքան բարեհաջող է այն ընթանում, այնքան ավելի է նվազում ծնելիությունը: Այդ պատճառով եվրոպական քաղաքների ասիական գետտոներում ծնելիությունը մնում է շատ բարձր:

Ակնհայտ է, որ զարգացած երկրների տեղաբնիկների բնական աճի նվազումը պայմանավորված է լիբերալ արժեքային-մշակութային դիրքորո-

շումների (եսակենտրոնություն, կյանքի նկատմամբ սպառողական կողմնորոշումներ, անձնական ինքնաիրականացում) գերակայությամբ ավանդական արժեքների նկատմամբ (ընտանիք, երեխաներ, կոլեկտիվիզմ): Երեխաները խանգարում են եսակենտրոն ցանկությունների իրականացմանը:

Մարդու երեխաներ ունենալու, այդ թվում՝ որոշակի քանակով երեխաներ ունենալու պահանջմունքը (ցանկությունը), ինչպես նաև այդ պահանջմունքը բավարարելու գործողությունները, կամայական չեն: Դրանք ձևավորվում են մարդու սոցիալականացման վաղ տարիքում: Հայտնի է, որ հատկապես մանկական և պատանեկան տարիքում ձևավորված դիրքորոշումներն ու նորմերը հիմնարար են և շատ կայուն, դրանք պահպանվում են ամբողջ կյանքի ընթացքում՝ փոքր ազդեցություններ կրելով կենսապայմանների փոփոխությունների դեպքում: Այլ կերպ.

Երեխաներ ունենալու, այդ թվում որոշակի քանակով երեխաներ ունենալու ցանկությունը մարդու արժեհամակարգի բաղադրիչ է կամ մշակութային գործոն:

Իսկ ինչպիսի՞ն է այդ տեսակետից իրավիճակը Հայաստանում:

Արդեն նշված «Կյանքի որակը Հայաստանում 2014» հետազոտությունում հարց է տրվել՝ «Քանի՞ երեխա կուզեիք ունենալ, եթե լինե՞ն բնակարանային, ֆինանսական և այլ անհրաժեշտ պայմանները»: Տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ժամանակի ընթացքում Հայաստանի հասարակությունում երեխաներ ունենալու պահանջմունքը նվազել է: Եթե 60 և ավելի տարեկանների խմբում ցուցանիշի միջին արժեքը կազմել է 4.52, ապա ավելի երիտասարդ խմբերում աստիճանաբար նվազել է և 18-29 տարեկանների խմբում կազմել է 3.12 (Գծապատկեր 1), այսինքն՝ նվազել է համարյա կիսով չափ՝ 45%-ով:

Այնուամենայնիվ, չնայած նշանակալի նվազմանը, այդ ցուցանիշը դեռևս բավարար է բնակչության ընդլայնված վերարտադրության համար:

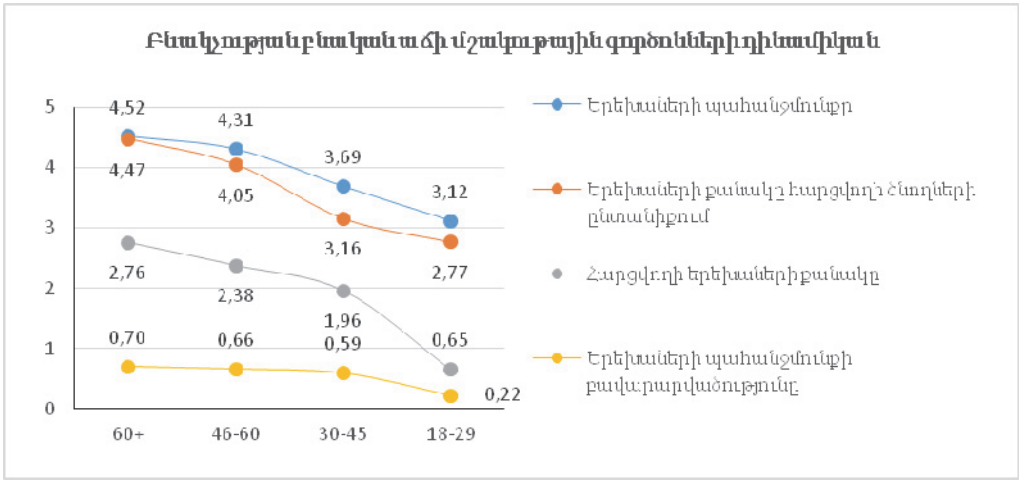
Հարց է առաջանում. արդյո՞ք սա նշանակում է, որ Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակը շտկելու համար մնում է «ընդամենը» սոցիալ-տնտեսական պայմանների բարելավմամբ բավարար չափով բարձրացնել բնակչության բնական աճի ինտենսիվությունը՝ թիրախավորելով կնոջ պտղաբերության գործակիցը:

Այդ հարցի պատասխանը ստանալու համար նորից դիտենք Գծապատկեր 1-ը, մասնավորապես՝ «հարցվողների երեխաների միջին քանակը» և «երեխաների պահանջմունքի բավարարվածությունը» ցուցանիշների դինամիկան: Վերջինն իրենից ներկայացնում է «հարցվողի երեխաների

քանակի» հարաբերությունը «հարցվողի երեխաների պահանջմունքին» ցուցանիշի միջին արժեքին ըստ տարիքային խմբերի:

Գծապատկեր 1

Երեխաների պահանջմունքը, երեխաների քանակը հարցվողի ծնողների ընտանիքում, հարցվողի երեխաների քանակը, երեխաների քանակի պահանջմունքի բավարարվածությունը¹

«Հարցվողների երեխաների միջին քանակը» ցուցանիշը 60 և ավելի տարիքային խմբում 2.76-ից նվազել է մինչև 1.96 արժեքը՝ 30-45 տարեկանների խմբում: 18-29 տարեկանների խմբում այն հավասար է 0.65-ի, սակայն այդ տարիքային խմբում դեռևս չի հասել իր հնարավոր առավելագույնին, քանի որ հետազոտության օբյեկտներով՝ այդ խմբում երբեք չամուսնացածների քանակը կազմել է 78.1%²: Սակայն, եթե երեք ավելի ավագ խմբերի ցուցանիշների կիրառմամբ էքստրապոլացնենք այդ ցուցանիշը, ապա կստանանք 1.57, որը ճշգրիտ կերպով հավասար է ՀՀ Ազգային վիճակա-

¹Նշենք, որ Գծապատկերում «երեխաների պահանջմունքը» ցուցանիշի միջին արժեքը մոտարկում է կնոջ պտղաբերության գործակցի առավելագույն արժեքը օվյալ տարածաշրջանում, ժամանակահատվածում, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային պայմաններում: «Երեխաների քանակը հարցվողի ծնողների ընտանիքում» ցուցանիշը մոտարկում է հարցվողների մայրերի պտղաբերության գործակիցը, իսկ հարցվողների երեխաների քանակը՝ պտղաբերության գործակիցը հարցվողների ընտանիքներում (այս պարագայում էական չէ, թե ինչ սեռի է հարցվողը), բացի 18-29 տարեկաններից, որոնց մեծ մասը «դեռևս ժամանակ ունի» բարձրացնելու երեխաների իր պահանջմունքի իրականացումը և իրականացվածության մակարդակը:

²Սա բնական վերարտադրության աճի տեսակետից «վատ» ցուցանիշ է: Նշենք նաև, որ 30-45 տարեկանների խմբում երբեք չամուսնացածները կազմել են 15.3%, 46-60 տարեկանների խմբում՝ 5.3%, իսկ ամենաավագ՝ 60+ տարեկանների խմբում՝ 1.3%:

գրական ծառայության կողմից հաշվարկված Հայաստանում կնոջ պտղաբերության գործակցին 2013 թվականին¹ [6]:

«Երեխաների պահանջմունքի բավարարվածությունը» ցուցանիշը նույնպես ժամանակի ընթացքում շատ դանդաղ, սակայն, այնուամենայնիվ, նվազել է: Եթե 60+ տարիքային խմբում երեխաներ ունենալու պահանջմունքը բավարարվել է 70%-ով, ապա 46-60 տարեկանների խմբում՝ 66%-ով, իսկ 30-45 տարեկանների խմբում՝ 59%-ով: Ամենաերիտասարդ 18-29 տարեկանների խմբում երեխաներ ունենալու պահանջմունքը բավարարվել է 22%-ով: Սակայն, եթե այս ցուցանիշը նախորդի նման էքստրապոլացնենք ավագ տարիքային խմբերի ցուցանիշներով, ապա կստանանք 52%: Եվ եթե 18-29 տարիքային խմբի երեխաների պահանջմունքի ցուցանիշը՝ 3.12-ը, բազմապատկենք նույն խմբում երեխաների պահանջմունքի իրականացվելիության գնահատականով՝ 0.52, ապա կստանանք՝ 1.62, այսինքն՝ կնոջ պտղաբերության ցուցանիշն ըստ ՀՀ ԱՎԾ-ի 2015թ.՝ 1.64 [6]:

Ստացվում է, որ վերջին կես դարի ընթացքում, երբ Հայաստանի բնակչությունն ապրել է ն՝ «լավ պայմաններում», ն՝ «բարելավվող պայմաններում», ն՝ «վատ պայմաններում», ն՝ «վատթարացող պայմաններում», երեխաների պահանջմունքի բավարարվածության մակարդակը չի գերազանցել 70%-ը, ավելին՝ ժամանակի ընթացքում այն աստիճանաբար նվազել է:

Հետևաբար.

- *Չկան բավարար հիմքեր ենթադրելու, որ Հայաստանում տեսանելի ապագայում հնարավոր է էապես բարելավել կանանց պտղաբերության գործակցիցը: Ավելին, մնացած հավասար պայմաններում բարձր հավանականությամբ այն կնվազի:*

Հայաստանում բնակչության բնական աճի խթանման մոդելը. Երեխաների պահանջմունքը և պտղաբերության գործակցիցը հատվածում նշվեց, որ բարեկեցությունը, սոցիալական բարենպաստ պայմանները, կրթությունն ավանդական մշակութային-արժեքային միջավայրում բարձրացնում են բնական աճի ինտենսիվությունը, իսկ լիբերալ մշակութային-արժեքային միջավայրում՝ նվազեցնում:

Իսկ ինչպիսի՞ն է այդ տեսակետից վիճակը Հայաստանում:

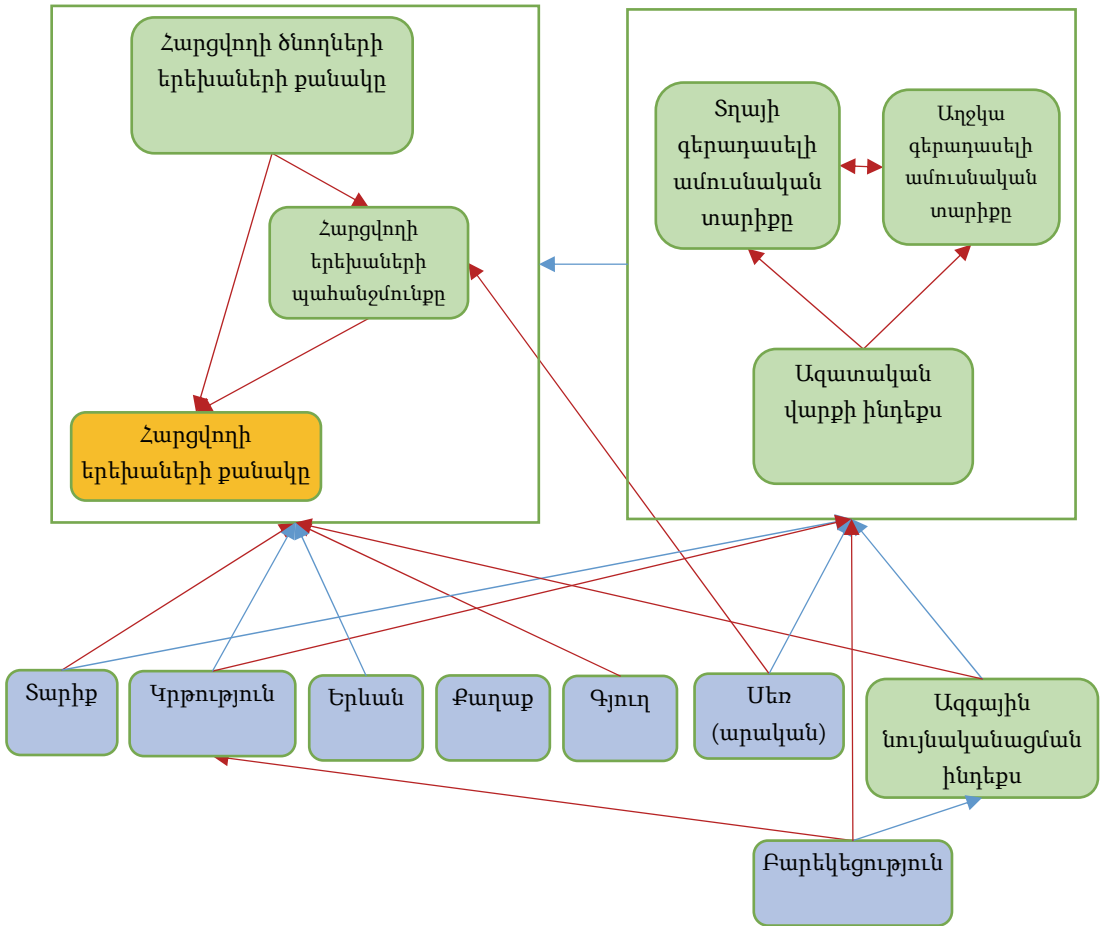
«Կյանքի որակը Հայաստանում 2015» հետազոտության տվյալների շտեմարանի կիրառմամբ կառուցվել է մաթեմատիկական մոդելների համախմբություն, որը նկարագրում է, թե ինչպես են Հայաստանում *սոցիալ-*

¹ Սա հիմնավորում է հետազոտական տվյալների ճշտությունն ու վալիդությունը:

տնտեսական և արժեքային-մշակութային գործոններն ազդում Հայաստանի բնակչության բնական աճը պայմանավորող հիմնական գործոնների վրա: Այդ մոդելը տրված է Նկար 1-ում.

Նկար 1

Բնակչության բնական աճի մոդելը

Բոլոր ազդեցությունները «ազատված են» «Տարիք» փոփոխականի ազդեցությունից

Մոդելում կանաչ վանդակներում տրված են հասարակության արժեքային-մշակութային բնութագրերը ներկայացնող փոփոխականները, իսկ կապույտ վանդակներում՝ ժողովրդագրական և սոցիալ-տնտեսական բնութագրերը: Մոդելի թիրախային փոփոխական է «հարցվողի երեխաների քանակը»: Մոդելի նպատակն է բացատրել, թե ինչպես են մշակութային,

ժողովրդագրական և սոցիալ-տնտեսական բնութագրերն ազդում այդ թիրախային փոփոխականի վրա:

Մոդելում տվյալ փոփոխականի ազդեցությունը մեկ այլ փոփոխականի վրա տրված է սլաքով: Սլաքն ունի կարմիր գույն, եթե սլաքի սկզբում գտնվող փոփոխականի արժեքի աճը բարձրացնում է սլաքի վերջում գտնվող փոփոխականի արժեքը: Հակառակ դեպքում՝ սլաքը կապույտ գույնի է: Երկկողմանի սլաքը նշանակում է, որ փոփոխականներն ունեն փոխադարձ ազդեցություն:

Նկարում «Հարցվողի ծնողների երեխաների քանակը», «Հարցվողի երեխաների պահանջունքը» և «Հարցվողի երեխաների քանակը» ընդգրկված են մեկ ուղղանկյան մեջ, քանի որ դրանք միասնական դոմեն կազմող մշակութային դիրքորոշումներ արտացոլող փոփոխականներ են, որոնք ուղղակիորեն կապված են վերարտադրողական վարքի հետ:

Նույնը վերաբերում է հարցվողի կարծիքով «Տղայի ամուսնության գերադասելի տարիքը», հարցվողի կարծիքով «Աղջկա ամուսնության գերադասելի տարիքը» և հարցվողի «Ազատական վարքի ինդեքսը» փոփոխականներին: Դրանք նույնպես կազմում են մշակութային դիրքորոշումներ արտահայտող և հասարակական վարքը բնութագրող դոմեն:

Որքան բարձր է հարցվողի «Ազատական վարքի ինդեքսը», այնքան հարցվողն ավելի է հակված «ազատական վարքին», այսինքն՝ ավելի հավանական է, որ նրա համար ընդունելի է, որպեսզի չամուսնացած տղան ապրի ծնողներից առանձին, չամուսնացած աղջիկն ապրի ծնողներից առանձին, կինը երեխա ունենա առանց ամուսնանալու:

Չծանրաբեռնելու համար նկարը, երբ որևէ փոփոխական ունի միևնույն ուղղությամբ ազդեցություն դոմենի բոլոր փոփոխականների վրա, ապա այդ փոփոխականից դեպի դոմեն է ուղղված միայն մեկ սլաք:

«Ազգային նույնականացման ինդեքսը» ցույց է տալիս, թե որքանով են հարցվողի աշխարհայացքում կոնսոլիդացված այլ անձին հայ համարելու համար անհրաժեշտ բնութագրերը, այդ թվում՝ հոր հայ լինելը, մոր հայ լինելը, ինքն իրեն հայ համարելը, Հայաստանն իր միակ հայրենիքը համարելը, իրեն Հայ Առաքելական եկեղեցու անդամ համարելը և հայերեն խոսել իմանալը: Որքան ավելի բարձր է ինդեքսի արժեքը, այնքան ավելի շատ բնութագիր է հարցվողը համարում պարտադիր՝ այլ անձին հայ համարելու համար:

Մոդելում առկա են հարցվողի սեռը և տարիքը գուտ ժողովրդագրական փոփոխականները, հարցվողի բնակավայրի տիպը, կրթամակար-

դակը և բարեկեցությունը սոցիալ-տնտեսական փոփոխականները: Բնակավայրի տիպի փոփոխականը ներկայացված է երեք առանձին փոփոխականներով՝ «Երևան», «Քաղաք» և «Գյուղ»: Եթե հարցվողը Երևանից չէ, ապա փոփոխականի արժեքը հավասար է 0-ի, հակառակ դեպքում՝ 1-ի, ինչը մոդելում համարժեք է «երբ հարցվողը Երևանից է, ապա փոփոխականի արժեքն աճում է» դրույթին: Նույնը վերաբերում է նաև «Քաղաք» և «Գյուղ» փոփոխականներին:

Տարիք փոփոխականը շատ ուժեղ է ազդում մշակութային փոփոխականների դոմենների վրա, որի պատճառով մոդելում «ստանդարտ» կիրառման դեպքում այն կարող էր առաջացնել անցանկալի ազդեցություններ, մասնավորապես կարող էր կամ առաջացնել ֆիկտիվ ազդեցություն, այն դեպքում, երբ ազդեցությունը բացակայում է, կամ ճնշել առկա ազդեցությունը, կամ նույնիսկ փոխել ազդեցության իրական ուղղությունը: Այդ պատճառով.

- *մոդելում բոլոր ազդեցությունները հաշվարկվել են տարիք փոփոխականի ազդեցության չեզոքացման պայմանով:*

Այժմ մեկնաբանենք մոդելից բխող արդյունքները:

Ինչպես արդեն նշվել է, հարցվողի երեխաների քանակի վրա ուժեղ ազդեցություն ունի այն միջավայրը, որտեղ նա ծնվել է և մեծացել, նախևառաջ՝ նրա ընտանիքը: Մոդելը հաստատում է այն դրույթը, որ՝ *որքան ավելի մեծ է եղել երեխաների քանակը հարցվողի ծնողների ընտանիքում, այնքան, մնացած հավասար պայմաններում, ավելի մեծ է հարցվողի երեխաների պահանջմունքը*, ինչն ակնհայտորեն ընտանիքում մշակութային-արժեքային դիրքորոշումների վերարտադրության արդյունք է: Իսկ երեխաների ավելի մեծ պահանջմունքը, մնացած հավասար պայմաններում, նպաստում է երեխաների քանակի աճին: Բացի դրանից, մոդելը ցույց է տալիս, որ հարցվողի ծնողների ընտանիքում երեխաների քանակն ունի նաև *ուղղակի ազդեցություն* (չմիջնորդավորված հարցվողի մոտ երեխաների գիտակցված պահանջմունքով), ինչը նշանակում է, որ սոցիալականացման ազդեցությունը կարող է լինել նաև անձի կողմից *չգիտակցված*:

Հասարակական վարքի ազատականության աճը նվազեցնում է վերարտադրողական վարքի դոմենի բոլոր փոփոխականների արժեքները: Ընդ որում, ազատականության աճն արտահայտող յուրաքանչյուր փոփոխական առանձին՝ նվազեցնում է երեխաների պահանջմունքի դոմենի բոլոր փոփոխականների արժեքները:

Մշակութային մյուս փոփոխականը՝ *ազգային նույնականացման ինդեքսի աճը*, նվազեցնում է ազատականության դոմենի բոլոր փոփոխականների արժեքները և դրանով իսկ նպաստում է երեխաների պահանջմունքի աճին: Ընդ որում, այս ինդեքսը ոչ միայն անուղղակիորեն է նպաստում երեխաների պահանջմունքի աճին, այլև ուղղակիորեն (ինդեքսն ունի ուղղակի դրական կապ՝ վերարտադրողական վարքի դոմենի հետ):

Այսպիսով՝ Հայաստանում ազգային-ավանդական արժեհամակարգը, դրա ամրությունը և զարգացումը նպաստում են մարդու՝ երեխաների պահանջմունքի աճին: Ընդ որում, տվյալ դեպքում նկատի ունենք ոչ միայն, որ երեխաներ և շատ երեխաներ ունենալը հանդիսանում է ազգային-ավանդական արժեհամակարգի բաղադրիչ, այլ նաև այն, որ *ազգային-ավանդական արժեհամակարգի բոլոր բաղադրիչները փոխադարձաբար սատարում և ուժեղացնում են միմյանց:* Եվ հակառակը՝ *ազատական վարքի բոլոր բաղադրիչները նվազեցնում են մարդու՝ երեխաներ ունենալու պահանջմունքը:*

Սողելը ցույց է տալիս նաև *ժողովրդագրական և սոցիալ-տնտեսական* բնութագրերի ազդեցության բնույթը: Մասնավորապես, Հայաստանի հասարակության դեպքում ճիշտ են հետևյալ պնդումները.

- որքան ավելի բարձր է *կրթամակարդակը*, այնքան ավելի ցածր է երեխաներ ունենալու պահանջմունքը,
- որքան ավելի բարձր է *բարեկեցությունը*, այնքան ավելի ցածր է երեխաներ ունենալու պահանջմունքը,
- որքան ավելի *երիտասարդ* է անձը, այնքան ավելի ցածր է երեխաներ ունենալու պահանջմունքը,
- որքան *մշակութային և սոցիալապես ավելի զարգացած* պայմաններում է բնակվում անձը, տվյալ դեպքում՝ մայրաքաղաք Երևանում, այնքան ավելի ցածր է երեխաներ ունենալու պահանջմունքը,
- *կանանց* շրջանում ավելի ցածր է երեխաներ ունենալու պահանջմունքը, քան տղամարդկանց շրջանում:

Ընդհանրացնենք արդյունքները.

- *Հայաստանում մշակութային-արժեքային կոնտեքստը և դրա փոփոխության միտումներն այնպիսին են, որ բնակչության բարեկեցության, սոցիալական ապահովության, կրթամակարդակի և առողջապահության աճն ուղեկցվում են երեխաներ ունենալու պահանջմունքի և ծնելիության նվազմամբ:*

- Այդ կոնտեքստն առավելապես ազդում է կանանց վրա և իրականացվում է կանանց վերարտադրողական վարքի փոփոխության միջոցով:

Ստացված արդյունքները նշանակում են, որ.

- Հայաստանում բնակչության տնտեսական և սոցիալական վիճակի բարելավումը, կրթական մակարդակի բարձրացումը, ինչպես նաև մշակութային զարգացումը տեղի են ունենում ավանդական արժեքները լիբերալ արժեքներով տեղակալելու պայմաններում:

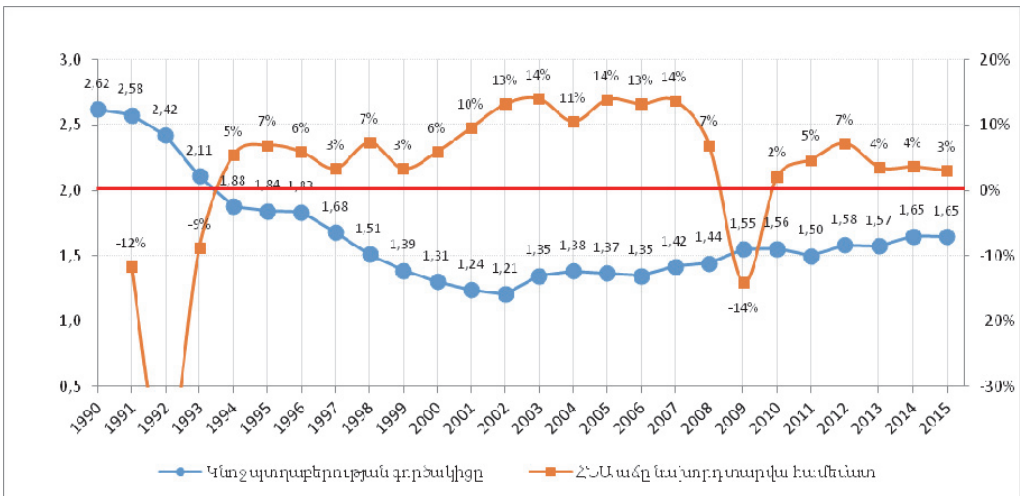
Հայաստանի տնտեսական վիճակի ազդեցությունը բնակչության բնական աճի վրա 2000-2015թթ. Այնուամենայնիվ, սոցիոլոգիական հետազոտությունների տվյալները վկայում են, որ Հայաստանի բնակչության մեծ մասի շրջանում գերակայում է ավանդական արժեհամակարգը: Հետևաբար, սոցիալ-տնտեսական պայմանների փոփոխությունը պետք է որ ազդի Հայաստանում բնական աճի, մասնավորապես՝ պտղաբերության գործակցի դինամիկայի վրա:

Ինչպիսի՞ն է այն եղել հետխորհրդային 25-ամյակում և ի՞նչ կարելի է դուրս բերել այդ դինամիկայի դիտարկումից:

Գծապատկեր 2-ում ներկայացված է Հայաստանում տնտեսական աճի և պտղաբերության գործակցի դինամիկան 1990-2015թթ. ընթացքում.

Գծապատկեր 2

Տնտեսական աճի և պտղաբերության դինամիկան Հայաստանում 1990-2015թթ.

1991-1994թթ. ընթացքում տեղի ունեցավ Հայաստանի տնտեսական փլուզումը, այն ուղեկցվում էր Ղարաբաղյան պատերազմով և Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժի հետևանքներով: Այդ տարիներին կտրուկ անկում ունեցավ նաև պտղաբերության գործակիցը՝ 1990թ. 2.62-ից՝ մինչև 1.88 1994թ.: 1990-1993թթ. ընթացքում Հայաստանի ՀՆԱ-ն նվազեց 47%-ով: Եվ չնայած 1994-2000թթ. ընթացքում տնտեսությունն աճում էր, սակայն միայն 2002թ. Հայաստանի ՀՆԱ-ն մի փոքր գերազանցեց 1990թ. մակարդակը¹: Եվ տրամաբանական է, որ պտղաբերության գործակիցը շարունակում էր նվազել ու 2002թ. դարձավ 1.21:

2001-2007թթ. ընթացքում Հայաստանի տնտեսական աճը տարեկան 10% և ավելի էր: Այդ ժամանակահատվածում պտղաբերության գործակիցը 2 տարվա լագով սկսեց աճել, որը գործնականում դադարեց տնտեսական ինտենսիվ աճի ավարտից երկու տարի անց՝ 2009թ., երբ պտղաբերության գործակիցը դարձել էր 1.55:

2010-2015թթ. ընթացքում, երբ տնտեսական աճը միջին հաշվով մոտ 4%-ի կարգի էր, պտղաբերության գործակցի աճը եղել է չնչին: Եթե 2002-2009թթ. պտղաբերության գործակցի միջին տարեկան աճը կազմել է 0.049, ապա 2010-2015թթ. ընթացքում՝ 0.017, կամ՝ մոտ 3 անգամ ավելի ցածր:

Այսպիսով.

- Կան բավարար հիմքեր ենթադրելու, որ 2002-2009թթ. ընթացքում պտղաբերության գործակցի աճը շաղկապված է եղել Հայաստանում երկնիշ տնտեսական աճի հետ: Ընդ որում, այդ ժամանակահատվածում Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակի բարելավման ծրագիր չէր իրականացվում:
- Չկան բավարար հիմքեր՝ ենթադրելու համար, որ 2009-2015թթ. ընթացքում պտղաբերության գործակցի չնչին աճը պայմանավորված է եղել Հայաստանում իրականացվող ժողովրդագրական վիճակի բարելավման ծրագրերով, այլ ոչ թե թեկուզ փոքր, սակայն առկա տնտեսական աճով:

Հետևաբար, եթե նույնիսկ երեխաների պահանջմունքի և դրա բավարարվածության աստիճանի անընդհատ նվազման պայմաններում որևէ

¹ ՀՀ պաշտոնական տվյալների վրա հիմնված այս պնդումը կարող է վիճարկվել, քան որ ԽՍՀՄ-ում ՀՆԱ հաշվարկի մեթոդաբանությունը տարբերվում էր ներկայում Համաշխարհային բանկի, Արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից մշակված մեթոդաբանությունից: Մասնավորապես, խորհրդային ժամանակաշրջանում ՀՆԱ կազմի մեջ չէին հաշվառվում ծառայությունների ոլորտի մի շարք բաղադրիչներ:

նշանակություն ունեն սոցիալ-տնտեսական գործոնները, ապա դրանք պայմանավորված են ավելի շուտ Հայաստանի տնտեսության ընդհանուր ինտենսիվ աճով, այլ ոչ թե ժողովրդագրական վիճակի բարելավման ծրագրերով¹: Ինտենսիվ աճը, չնայած անհավասար կերպով, սակայն ազդեցություն է գործել ամբողջ հասարակության վրա, իսկ ժողովրդագրական վիճակի բարելավման ծրագրերն ազդեցություն են գործել թիրախային խմբերի վրա, որոնք կազմում են Հայաստանի բնակչության շատ փոքր հատվածը:

Այսպիսով, եթե ընդհանրացնենք ստացված տվյալները, ապա պետք է ընդունել, որ.

- *ՀՀ ժողովրդագրական վիճակի բարելավման ազգային ծրագիրն ադեկվատ չէ իր սահմանած նպատակին՝ այն ունակ չէ ինտենսիվացնելու բնակչության բնական աճը Հայաստանում:*
- *Ավելին, երկարատև ժամանակահատվածում, Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման 2016-2018 թվականների ազգային ծրագրի և դրա տիպի այլ ծրագրերի բարեհաջող իրականացումը նվազեցնելու է բնական աճը Հայաստանում:*

Հարկ ենք համարում հատուկ նշել, որ *արդի Հայաստանում պարտադիր կերպով անհրաժեշտ է իրականացնել* արդի Հայաստանում ՀՀ ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման ազգային ծրագրում նշված դրույթները, այն է՝ մարդիկ պետք է ունենան կայուն եկամուտ, նորմալ կենսապայմաններ, նորմալ բնակարանային պայմաններ, սոցիալական պաշտպանվածություն, մատչելի և որակյալ առողջապահություն, այդ թվում նաև վերարտադրողական, կրթական ծառայությունների մատչելիություն, մայրության և երեխաների պաշտպանություն: *Սակայն ոչ թե այն պատճառով, որ դա իրթանում է բնակչության բնական աճը, այլ որովհետև մարդը պետք է ապրի մարդավայել պայմաններում: Այսինքն՝ ՀՀ ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման ազգային ծրագրի ադեկվատ անունն է՝ Հայաստանի սոցիալական զարգացման ծրագիր:*

Հարց է առաջանում. արդյո՞ք ստացված արդյունքները յուրահատուկ են միայն Հայաստանին, թե՞ համապատասխանում են ավելի լայնամասշտաբ օրինաչափությունների:

Հայաստանի բնական աճի ինդիքը գլոբալ համատեքստում. 1972թ. հրապարակվեցին Հռոմեական ակումբի պատվերով իրականացված առա-

¹Նշենք, որ [2]-ում ցույց է տրվել, որ 2002-2007թթ. տնտեսական աճը պրակտիկորեն դադարեցրել էր արտագաղթը Հայաստանից:

ջին հետազոտության արդյունքները, որը ղեկավարել էր Դ.Մեդուզը: Այն կոչվում էր «ԱՃի սահմանները» [8]: Հետազոտության հիմնական արդյունքն այն էր, որ եթե աշխարհում բնակչության աճը շարունակվի այն ժամանակ առկա և ապագայում կանխատեսվող տեմպերով, իսկ աղքատ երկրներում, որոնց բնակչությունն աճում է շատ ավելի արագ, քան զարգացած երկրներում, հաստատվեն սպառման այն ստանդարտները, որոնք առկա են զարգացած երկրներում, ապա երկրագնդի ռեսուրսները չեն բավականացնի բոլորին. սպասվում է կելոզգիական և ռեսուրսային աղետ՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով:

Ստացված արդյունքներից բխող ակնհայտ հետևություն էր՝ անհրաժեշտ է սահմանափակել, ավելին՝ կրճատել երկրագնդի, *հատկապես երրորդ աշխարհի երկրների բնակչության բնական աճը*: Այդ նպատակը համակարգային և բարեհաջող կերպով իրականացվում է արդեն 45 տարի:

Այդ նպատակը կարող է իրականացվել ինչպես «կոշտ» միջոցներով՝ անսպասելի անբուժելի հիվանդություններ և համաճարակներ, բնական աղետներ և հարատև պատերազմներ, այնպես էլ «նուրբ» միջոցներով՝ իրականացնելով մշակութային-արժեքային փոխակերպումներ:

Զարգացած երկրները հարաբերվում են երրորդ աշխարհի երկրների հետ՝ սոցիալ-տնտեսական աջակցությունը պայմանավորելով համակարգային այնպիսի քաղաքական և ինստիտուցիոնալ փոփոխություններով, որոնք ավանդական հասարակություններ են ներմուծում լիբերալ մշակութային արժեքների *գերակայություն*՝ էզոիզմ, գեդոնիզմ, փողի համար անզիջում մրցավազք և ինքնաիրականացում: Իսկ ընտանիքի և երեխաների գերակայությունն անցնում է երկրորդ պլան: Ակնհայտ է, որ դրանք «խանգարում» են առաջին չորսի լիակատար իրականացմանը: *Հատկապես խանգարում է երեխաների մեծ քանակը, ընդ որում՝ երիտասարդ տարիքում, երբ մարդը պետք է հաջողության հասնի փողի և ստատուսային հարցերում*:

Մշակութային փոխակերպումն ուղեկցվում է ընտանիքի պլանավորման տեխնոլոգիաների ներմուծմամբ, մասնավորապես՝ հղիության կանխարգելման և վաղ ընդհատման էժան միջոցների տարածմամբ և դրանց մասին տեղեկությունների տարածման և ուսուցման միջոցով: Դա հատկապես արդյունավետ է երրորդ աշխարհի երկրներում, որտեղ բնակչության գերակշռող մեծամասնությունն անբարեկեցիկ է:

Բնակչության և բնական աճի կրճատման տեսակետից հատուկ նշանակություն ունի սոցիալական ֆունկցիաների սեռային բաշխումը: Լիբերալ արժեքային-մշակութային համակարգի կարևորագույն բաղադրիչներից է

սեռերի միջև ֆունկցիոնալ բաժանման մերժումը, այլ կերպ՝ սեռերի էմանսիպացիան կամ «գենդերային հավասարությունը»: Եթե կլինը ցանկանում է ինքնաիրականացվել լիբերալ-մշակութային արժեհամակարգում, ապա դրա, ինչպես նաև «գենդերային հավասարության» հիմքը լիբերալ արժեհամակարգում կնոջ տնտեսական անկախությունն է, որի գրավականներն են որակյալ կրթությունը և աշխատանքային կարիերան՝ տնտեսության բարձր նիշաններում: Այդ կոնտեքստում նպատակային-ռացիոնալ վարքը կնոջը դրդում է հետաձգել ամուսնությունը, հետաձգել ծննդաբերությունները, նվազեցնել երեխաների քանակը, ընդհուպ մինչև հրաժարումն իր երեխաներից: Եթե ծննդաբերության հետաձգման և դրա հետ կապված առողջական և ֆիզիոլոգիական պատճառներով այլևս անհնար է դառնում ծննդաբերում, ապա նրանց տրամադրության տակ են դժբախտության կամ սոցիալական պատճառներով ծնողներից անջատված երեխաները: Վճարունակների համար ներդրված է արհեստական մայրերի ինստիտուտը համապատասխան ծառայություններով:

Այդ ռազմավարությունները տալիս են իրենց արդյունքները: Բավական է դիտել, օրինակ, ՄԱԿ կամ Համաշխարհային բանկի ժողովրդագրական և սոցիալական ցուցանիշների տվյալներն աշխարհի տարբեր երկրներում՝ Հռոմեական ակումբի արդեն նշված հետազոտությունից հետո ժամանակահատվածում, ինչպես զարգացած երկրներում, այնպես էլ *երրորդ աշխարհի այն երկրներում, ուր թափանցել են ժամանակակից քաղաքակրթության մշակութային արժեքները* [9]:

Հարկ է նշել, որ երրորդ աշխարհի մեծաքանակ, մեծ խտությամբ և արագ աճող բնակչությամբ պետությունների պաշտոնական ժողովրդագրական քաղաքականությունները նպատակառոտորեն են բնակչության քանակի և աճի սահմանափակմանը: Այդ են պահանջում նրանց սոցիալ-տնտեսական զարգացման քաղաքականությունները:

ԽՍՀՄ-ը և, մասնավորապես ՀԽՍՀ-ն, ուներ զարգացած գիտատեխնոլոգիական մակարդակ, սակայն բնակչության սոցիալական պայմանները զիջում էին զարգացած կապիտալիստական երկրներին, քանի որ սոցիալիզմի կառուցումը սկսվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավերածությունների և տնտեսական աղետի պայմաններում, ԽՍՀՄ-ն իր ստեղծման պահից մինչև փլուզումը զարգանում էր զարգացած կապիտալիստական երկրների համապարփակ տնտեսական ճնշման և պատերազմի սպառնալիքի ներքո: 1941-1945թթ. Հայրենական մեծ պատերազմի արդյունքում ԽՍՀՄ-ը կորցրեց իր ազգային հարստության 2/3-ը, մոտ 28

միլիոն մարդ, ավերվեցին 1710 քաղաք և քաղաքատիպ ավան, 70,000-ից ավելի գյուղ: Հայաստանից Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցեց մոտ 600,000 մարդ, որոնցից 300,000-ը չվերադարձավ:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո դրա կազմում գտնվող բոլոր երկրները, այդ թվում նաև Հայաստանը, վերածվեցին երրորդ աշխարհի երկրների: Բնակավայրեր, այդ երկրների վրա տարածվեցին երրորդ աշխարհի հետ հարաբերվելու զարգացած երկրների բոլոր հիմնական մոդելները, այդ թվում նաև *բնակչության կրճատման նպատակը և դրան հասնելու ռազմավարությունները*:

Այսինքն՝ ժողովրդագրական վիճակի զարգացման տեսակետից արդի Հայաստանում առկա է հակասական իրավիճակ:

- *Հայաստանում, մի կողմից, գլոբալ ֆինանսական ինստիտուտների և զարգացած աշխարհի երկրների համակարգային գործունեության լատենտ բաղադրիչ է Հայաստանի բնակչության կրճատումը,*
- *մյուս կողմից, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հայեցակարգով և դրանից բխող ռազմավարություններով Հայաստանում ժողովրդագրական վատ և վատթարացող ժողովրդագրական վիճակը սահմանված է որպես ազգային անվտանգության սպառնալիք, իսկ բնակչության բնական աճի խթանումը՝ ռազմավարական նպատակ:*

Այդ տեսակետից Հայաստանն էապես տարբերվում է երրորդ աշխարհի երկրների ճնշող մեծամասնությունից, որոնց համար ռազմավարական նպատակ է բնակչության և դրա կրճատումը:

Բացառությունները ժողովրդագրական և մշակութային-արժեքային գլոբալ օրինաչափությունից. Նկարագրված իրավիճակի շրջանակներում կարող է տպավորություն ստեղծվել, իբր՝ ժողովրդագրական վիճակի դինամիկայի տեսակետից առկա է երկու տարբերակ. կամ զարգացում, որը շաղկապված է լիբերալ մշակութային-արժեքային համակարգի զարգացման հետ, կամ ավանդական մշակութային-արժեքային համակարգ՝ աֆրիկյան և ասիական թերզարգացած երկրների օրինակով:

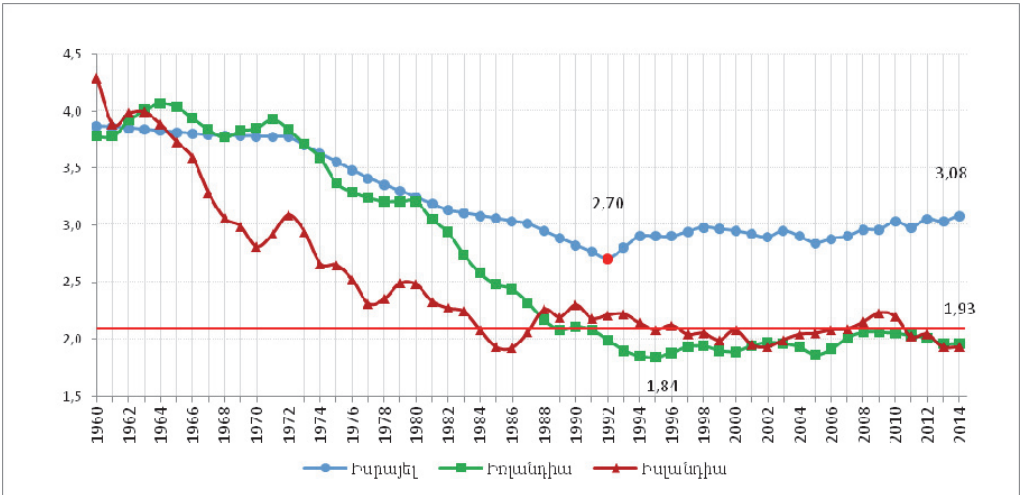
Հարց է առաջանում. կա՞ն արդյոք օրինակներ, երբ տեխնոլոգիական զարգացածությունը շաղկապված է բարձր բնական աճի հետ: Պարզվում է, որ այդպիսի օրինակներ կա՛ն, չնայած ընդամենը երեքը՝ Իսրայելը, Իռլանդիան և Իսլանդիան: Գծապատկեր 3-ում տրված է այդ երկրներում կանանց պտղաբերության գործակիցը 1960-2014թթ. ընթացքում, ըստ Համաշխարհային բանկի տվյալների:

Թվարկված երկրներից առավել ցայտուն օրինակն Իսրայելն է: Այստեղ 1992թ. կանանց պտղաբերության գործակիցը հասել էր իր նվազագույն արժեքին՝ 2.70: Սակայն Իսրայելը նպատակասլաց ժողովրդագրական քաղաքականությամբ արդյունքում 2014թ. բարձրացրել է մինչև 3.08:

Հարկ է նշել, որ Գծապատկերում Իսրայելի տվյալները ներկայացված են առանց Հորդանան գետի Արևմտյան ափի և Գազայի հատվածի բնակչության: Ընդ որում, ըստ Իսրայելի Կենտրոնական վիճակագրական բյուրոյի տվյալների, 2015թ. *Իսրայելում հրեա և արաբ կանանց պտղաբերությունը կազմել է համապատասխանաբար՝ 3.11 և 3.17, այսինքն՝ համարյա հավասարվել են* [10]:

Գծապատկեր 3

Կնոջ պտղաբերության գործակիցը Իսրայելում, Իռլանդիայում և Իսլանդիայում, 1960-2014թթ.: Իսրայելի տվյալները ներկայացված են առանց Հորդանան գետի Արևմտյան հատվածի և Գազայի հատվածի: Աղբյուրը՝ <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?view=chart>

Իռլանդիան և Իսլանդիան այն երկու բացառիկ եվրոպական երկրներն են, որոնք չունեն ասիական և աֆրիկյան ծագումով նշանակալի բնակչություն, սակայն կարողացել են իրենց երկրներում պահպանել կանանց պտղաբերության գործակիցը 2.15-ին մոտ տիրույթում:

Եզրակացություններ

1. Հաշվի առնելով հոդվածում ներկայացված դրույթներն ու փաստերը, նախ և առաջ անհրաժեշտ է, որպեսզի Հայաստանի կառավարությունը

հստակ կողմնորոշվի իր գերակայություններում: Մասնավորապես, *երկու փոխբացառող նպատակներից ո՞րն է ավելի կարևոր*՝ Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակի բարելավումը, թե՞ ժողովրդավարություն հասկացության պոստմոդեռնիստական մեկնաբանության շրջանակներում՝ հասարակության մշակութային-արժեքային ազատականացումը:

2. Այն դեպքում, եթե սահմանվի, որ գերակա է ժողովրդագրական վիճակի բարելավումը, ապա անհրաժեշտ է կատարել հետևյալը:

3. Հարկ է սոցիոլոգիական և ժողովրդագրական փորձաքննության ենթարկել ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենսդրությունը և Հայաստանում իրականացվող ռազմավարական բարեփոխումները, Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակի վրա դրանց ազդեցության բնույթի նույնականացման նպատակով: Դրանից հետո իրականացնել անհրաժեշտ փոփոխությունները:

Սահմանել, որ Հայաստանում ժողովրդագրական վիճակի բարելավման ռազմավարությունները գտնվում են նախ և առաջ արժեքային-մշակութային ոլորտում և դրան համապատասխան՝ ՀՀ Կրթության [և գիտության], մշակույթի և երիտասարդության [և սպորտի] հարցերի նախարարությունների գործունեության ոլորտում:

Հաշվի առնելով, որ Հայաստանում մշակութային-արժեքային ոլորտում փոխակերպումների վրա հսկայական ազդեցություն ունի ինֆորմացիոն դաշտը, սահմանել այն պետական մարմինը, որը պետք է զբաղվի դրա ձևավորման և զարգացման հարցերով: Դա կարող է լինել ինչպես մշակույթի նախարարությունը, այնպես էլ որևէ նոր պետական կառավարման մարմին: Այստեղ կարևորն այդ ֆունկցիայի պարտադիր անհրաժեշտության գիտակցումը և իրականացումն է:

Հաշվի առնելով, որ ներկայում Հայաստանում մշակութային-արժեքային համակարգի պոստմոդեռնիստական մոդիֆիկացմանն է ուղղված ինֆորմացիոն բովանդակություն ստեղծող սոցիալականացման ազենտների՝ ՋԼՄ-ի և հասարակական բոլոր ոլորտներում ներգրավված հասարակական կազմակերպությունների գործունեությունը, անհրաժեշտ է նրանց հետ իրականացնել անընդհատ աշխատանք՝ ներկայացնելու և մեկնաբանելու համար այս կամ այն գործունեության ազդեցությունը Հայաստանի ազգային անվտանգության դրոյթներին:

Սա պետք է կատարվի ոչ թե այդ կազմակերպություններին որևէ բան պարտադրելու կամ արգելելու նպատակով, այլ որպեսզի նրանք ընկալեն, որ հասարակության վրա բացասական ազդեցություն է գործում ոչ միայն անարդյունավետ և կոռումպացված պետությունը, այլև քաղաքացիական

հասարակության կազմակերպությունների ինչպես չգիտակցված, այնպես էլ անպատասխանատու, իսկ երբեմն նաև գիտակցված կոռուպացված գործունեությունը:

4. Սահմանել, որ ավանդական մշակութային-արժեքային համակարգի կոնստեքստում ինտենսիվ գիտատեխնոլոգիական տնտեսական զարգացումն է ունակ ապահովելու Հայաստանի բնակչության ընդհանուր բարեկեցության զարգացումը: Համապատասխանաբար պետք է մոդիֆիկացնել Հայաստանի տնտեսական զարգացման գերակայությունները՝ դրանցում ընդգրկելով ոչ միայն ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների (*software*), այլև ինժեներական, էլեկտրոնային, միկրո- և ռադիո էլեկտրոնային, սարքաշինության, փոքր քիմիայի, բիոտեխնոլոգիաների, գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաների, նոր նյութերի, այդ թվում՝ շինանյութերի մշակման, այլընտրանքային էներգետիկայի ոլորտները:

Հարկ է նշել, որ ներկայում ցանկացած բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերական ոլորտ պարտադիր կերպով ունի իր ինֆորմացիոն-տեխնոլոգիական բաղադրիչը: Այսինքն՝ ցանկացած բարձր տեխնոլոգիական ոլորտ պատվեր է ներկայացնում ինֆորմացիոն ոլորտին՝ նպաստելով դրա զարգացմանը:

5. Մշակութային-արժեքային և բարձր տեխնոլոգիաների զարգացման կոնստեքստում է, որ կբարձրանան բնակչության անապահով շերտերի սոցիալական ապահովության և առողջության պահպանման ու վերականգնման ռազմավարություններին տրամադրվող ռեսուրսները և դրանց արդյունավետությունը Հայաստանի ժողովրդագրական վիճակի բարելավման հարցում:

6. Վերոնշյալին համապատասխան *վերամշակել ինչպես Հայաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգը և ռազմավարությունը, այնպես էլ դրա առանձին դրույթները մանրամասնող ոլորտային ռազմավարական ծրագրերը:*

Անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել այն կրթական ծրագրերին և մեթոդներին, որոնք ներկայում կիրառվում են Հայաստանի նախադպրոցական, դպրոցական, միջին մասնագիտական և բարձրագույն կրթության ոլորտներում՝ մշակութային-արժեքային ոլորտի վրա դրանց ազդեցության բնույթի նույնականացման տեսակետից: Դրա հետ մեկտեղ, նույն տեսակետից փորձաքննության ենթարկել դպրոցական և բուհական դասագրքերը և ծրագրերը: Հատկապես անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում՝ ինչ-

պես պետական, այնպես էլ մասնավոր և հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների կից, կիրառվող դիդակտիկ նյութերին և դաստիարակչական մեթոդների բովանդակությանը և տեխնոլոգիաներին:

Փետրվար, 2017թ.

Աղբյուրներ և գրականություն

1. «Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու 2016», ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2016 թ., էջ 9:
2. *Մանուկյան Ս.*, Հայաստանում արտագաղթի դիրքորոշումների դինամիկան 2012-2015թթ., «21-րդ դար» հանդես, թիվ 5(69), 2016, էջ 25-49:
3. *Манукян С.А.*, Технологическое развитие и демографические проблемы Армении, 21-ый ВЕК, N2 (39) / 2016, с. 7-18.
4. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն: Հավանության է արժանացել ՀՀ Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի 2007թ. հունվարի 26-ի նիստում, <http://www.mil.am/media/2015/07/827.pdf>
5. Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին: Հավելված Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 2007 թվականի դեկտեմբերի 25-ի ՆՀ-308-Ն հրամանագրի, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=41116>
6. Ազգային ծրագիր Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման 2016-2018 թվականների, http://www.parliament.am/committee_docs_5/Helth/04.03.2016LsumneriTema.pdf
7. *Медков В.М.*, Демография, Москва, ИНФРА-М, 2004, с. 274.
8. *Donella H Meadows; Jorgen Randers; Dennis L Meadows; William W Behrens*, The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. — 1. — Universe Books, 1972.
9. <http://data.worldbank.org/indicator>
10. <http://news.israelinfo.co.il/politics/62982>
11. *Մանուկյան Ս.Ս.*, «Կյանքի որակը Հայաստանում 2014», IPSC Քաղաքական և սոցիոլոգիական խորհրդատվությունների ինստիտուտ, 2015: Իրականացված է ՀՀ կառավարության պատվերով:

ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՈՐՊԵՍ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ԱՃԸ ԽԹԱՆՈՂ ԳՈՐԾՈՆ

Մամվել Մանուկյան

Ամփոփագիր

Սոցիոլոգիական հետազոտությունների տվյալների և դրանց կիրառմամբ կառուցված մաթեմատիկական մոդելի հիման վրա ցույց է տրվում, որ երկարատև ժամանակահատվածում Հայաստանում բնական աճը նվազեցնող հիմնարար

գործոնն է ավանդական մշակութային-արժեքային համակարգի տեղակալումն ազատական մշակութային-արժեքային համակարգով, որի բաղադրիչներից է երեխաների պահանջմունքի կրճատումը: Հայաստանի հասարակությունում ազատական մշակութային-արժեքային համակարգի զարգացման կոնտեքստում սոցիալ-տնտեսական զարգացումը ոչ թե կրթարձրացնի, այլ կնվազեցնի բնակչության բնական աճը:

СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ КАК ФАКТОР СОДЕЙСТВИЯ ЕСТЕСТВЕННОМУ РОСТУ НАСЕЛЕНИЯ

Самвел Манукян

Резюме

На основе данных социологических исследований и выстроенных с их помощью математических моделей показывается, что достаточно долгое время основополагающим фактором, уменьшающим естественный прирост населения в Армении, является замещение традиционной культурно-ценностной системы либералистской культурно-ценностной системой, одним из компонентов которой является снижение потребности в детях. В армянском обществе в контексте развития либералистской культурно-ценностной системы социально-экономическое развитие приведет не к росту, а к уменьшению естественного прироста населения.

SYSTEM OF VALUES AS A FACTOR STIMULATING NATURAL POPULATION GROWTH

Samvel Manukyan

Resume

Based on a survey data and a mathematical model built on these data, it is demonstrated that in the long-term the main factor than hinders natural population growth is the replacement of traditional cultural and value system with the liberal one, which places less emphasis on procreation. In Armenian society within the context of evolution of liberal cultural and value system the socioeconomic development will not boost the natural population growth, but will slow it down.